

G'arb mutafakkirlari qarashida boshqaruvchilik faoliyati

Jo'rayeva Lobar

Denov tadbirkorlik va pedagogika institutining tarix yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada G'arb mutafakkirlari Zardusht, Konfutsiy, Suqrot, Platon, Aristotelning jamiyat taraqqiyotida ma'naviy yangilanishlar to'g'risidagi qarashlarining bugungi fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi ahamiyati va boshqaruvchanlik faoliyati haqida ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: taraqqiyot, ma'naviy yuksalish, qadriyat, dialektika, islohot, fuqaro, baxt, hadis, axloq, ilm-fan

Annotation: This article provides a scientific analysis of the importance and management of Western hypocrites Zardusht, Confucius, Sukrot, Plato, and Aristotle's views on spiritual updates in society in the formation of civil society today.

Keywords: development, spiritual advancement, value, dialectics, reform, citizen, happiness, event, morality, science

Аннотация: В статье представлен научный анализ значения и управленческих взглядов западных лицемеров Зардушта, Конфуция, Сукрота, Платона и Аристотеля на духовные обновления в обществе в формировании современного гражданского общества.

Ключевые слова: развитие, духовное продвижение, ценность, диалектика, реформа, гражданин, счастье, событие, нравственность, наука

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotida ma'naviy yangilanishlar to'g'risidagi turli g'oya va qarashlarni chuqur va atroflicha tahlil etmay, ulardan tegishlicha saboqlar olmay, milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari degan eng ulug' maqsadni amalga oshira olmaymiz. Shu bois insoniyat tarixida jamiyatning ma'naviy yuksalishi haqidagi turli davrdagi buyuk allomalar, davlat va jamoat arboblarning ilmiy-falsafiy qarashlaridan qancha ko'p ma'lumotlarni tadqiq etsak, jahonning rivojlangan davlatlarining ijobiy jihatlarini o'rgansak, mamlakatimizni jahon tendensiyalariga mos ravishda rivojlantirishimiz, fuqarolarni davlat va jamiyatimizning milliy yuksalishiga faol ishtirokini ta'minlagan bo'lamiz. Ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixiga nazar tashlasak, ma'naviy yangilanishlar jarayonining jamiyat taraqqiyotiga ta'sir doirasi sezilarli ekanligini Sharq va G'arb mutafakkirlari

tomonidan qoldirilgan ilmiy merosi guvohlik beradi. Shuning uchun buyuk faylasuf, mutafakkir olimlar va adolatli davlat boshliqlari millatni mahdudlik holatidan chiqarib, taraqqiyotni rivojlantirish maqsadida, birinchi navbatda, ma'naviy yangilanishlar omiliga e'tibor berganlar, jamiyat a'zolarini umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, vatanga daxldorlik mas'uliyati, insonni e'zozlash, adolat uchun kurash, halol mehnat, jamoaviylik, oilaga sadoqat, do'stlarni hurmat qilish ruhida kamol toptirishga, ularda milliy g'urur va iftixor, burch va mas'uliyat tuyg'ularini kuchaytirishga harakat qilganlar. Shundan kelib chiqib, ma'naviy yangilanishlarning jamiyat rivojida tutgan o'rnini qadimgi Sharq va G'arb faylasuf olimlarining ijodlaridan namunalar asosida ilmiy tahlil qilib chiqsak. Bejizga Sharq qadimdan ma'naviyat va sivilizatsiya o'chog'i sifatida ta'riflanmagan. Qadimgi Sharq faylasuflari ma'naviy yuksalish, shaxsning o'zligini anglashi va kamol topishiga qaratilgan konsepsiyalarda, avvalo, zardushtiylik, buddizm, konfutsiychilik falsafasida juda ko'plab noyob dialektik g'oyalar ilgari surilgan. Ayniqsa, bu borada Zardushtning falsifiy-ijtimoiy qarashlari diqqatga sazovor. Zardushtiylik jamiyatni tinch va osoyishtalik, barqaror holatda bo'lishi, insonlarning bir-birlariga maslakdosh, ko'makdosh bo'lishi kabi g'oyalarni ilgari surgan. Zardusht falsafasidagi "O'zgalarga yorug'lik istagan kimsalarga yorug'lik nasib etadi. Haqiqat nurlari ostida, Ezgu Niyatdan yaralgan ma'rifatingdan bizlarga hadya qil, toki tirikligimizning har lahza, har soat, har bir kunida shodmonlikdan bahramand bo'laylik" yoxud "Olam obodligi uchun g'ayrat ko'rsatmoq lozim, uni yaxshilik bilan asramoq va yorug'lik sari eltmoq kerak"¹ singari fikrlar bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. U o'z davrida xalqni ezgulik va adolat g'oyalariga da'vat etish, hayotbaxsh an'analarni shakllantirish, dehqonchilik va shahar madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan, uning g'oyalari bilan bog'liq qadriyatlar bugungi kungacha yashab kelmoqda va xalqimiz turmush tarzining o'ziga xos xususiyatlarini belgilashda ulkan qimmat kasb etmoqda. Qadimgi Xitoydagi ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixida Konfutsiyning (551–479) qarashlari ham alohida o'rin tutadi. U qadimgi Xitoydagi ijtimoiy-falsafiy fikrning rivojiga katta hissa qo'shgan. Mutafakkirning "Aforizmlar" asari teran falsafiy g'oyalari bilan mashhurdir. Konfutsiyning falsafiy qarashlarida axloqiy masalalar markaziy o'rin tutadi. Qadimgi ajdodlarning urf-odatlarini, marosimlari, tariqatiga tayangan Konfutsiy o'tganlarning shuhrati ularning avlodlarini yuksaltiradi, deb

¹ Jo'rayev N. Avesto: tarixiy-adabiy yodgorlik. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015.,

jamiyatning haqiqiy negizi, poydevorini yanada mustahkamlash uchun qadimgi urf-odatlar, marosimlar, an'analarni tiklash va ularga amal qilish zarurligini uqdiradi.²Hozirgi kunda Konfutsiy tomonidan yaratilgan ta'limotning maqsadga muvofiqligini mamlakatimizda qadimgi urf-odat, an'ana, milliy marosim va bayramlarimizning, ajdodlarimiz tarixiy xotiralarining tiklanishi borasidagi ma'naviy-ma'rifiy islohotlarimizda ko'rishimiz mumkin. Qadimgi dunyoda falsafiy fikr taraqqiy etgan mamlakatlardan biri Yunoniston edi. Qadimgi Yunonistonda falsafa ijtimoiy hayotning in'ikosi sifatida tabiat to'g'risidagi bilimlar bilan bog'lanib bir butun dunyoqarashni o'zida mujassamlantirgan edi. Qadimgi Yunonistonda Suqrot, Platon va Aristotel asos solgan falsafiy oqimlar idealistik dunyoqarashni rivojlanishiga xizmat qiladi. Suqrot (eramizdan oldingi 469–399-yillar) – qadimgi Yunon faylasufi. Afinaning ijtimoiy hayotida faol ishtirok etgan, yoshlar tarbiyasi bilan shug'ullangan, hurfikrli inson, kambag'aldan chiqqan, tosh yo' - nuvchining o'g'li, o'ta bilimdon kishi sifatida mashhur bo'lgan.³ Suqrotning fikricha, falsafaning markazi-da axloq masalalari turmog'i lozim. Jamiyatning ravnaqi, tinchlik va osoyishtaligi, farovon hayoti axloq va odobning ahvoriga bog'liq. Bu masalalar Sharq falsafasida ham katta o'rin tutganligi bois xalqimiz, buyuk allomalarimiz Suqrot nomini hurmat bilan tilga olgan, uning axloq-odob haqidagi pandnasihatlariga amal qilishgan. Jahon falsafasi tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk alloma, faylasuf, san'atshunos olim Platondir. Uning fikricha, "Kimki, davlatlarga jamiyat va umumxalq muomalasida bo'ladigan axloqning hayotiy qoidalari to'g'rsida qonunlar berishni o'ylab, ammo xususiy hayotga e'tibor berishni zarur deb hisoblamagan bo'lsa, bu bilan hammaga hamda har kimga o'zi xohlaganicha kun o'tkazishiga imkoniyat yaratib bergan bo'lsa, fuqarolar, o'zlarining xususiy hayotlari qonunlashtirilmaganiga qaramay, jamiyat va umumxalq hayotida qonunlarga mos yashaydilar, deb hisoblasa, u noto'g'ri mulohaza yuritgan bo'ladi".⁴ Platonning ideal davlat to'g'risidagi orzulari negizida adolat g'oyasi yotadi. Platon aytganidek, jamiyat barcha a'zolarining odil jamiyatdagi qonunlarga bo'ysunishi ijtimoiy taraqqiyotning asosiy garovidir. O'zining qomusiy merosi bilan jahonni lol qoldirgan, ilmiy-falsafiy g'oyalari bilan sharqda "Birinchi muallim" sifatida e'tirof etilgan buyuk faylasuf Aristoteldir.

² Konfutsiy. Hikmatlar. T., Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010,

³ Nazarov Q. Falsafa. T., "DITAF", 2000,

⁴ Aflotun. Qonunlar. T., "Yangi asr avlodi", 2002, 197-bet. 5 Nazarov Q. G'arb falsafasi. T., "Sharq", 2004,

Aristotel fikricha, haqiqiy baxtni anglash ma'naviy yuksak, to'g'ri fikrlovchi kishiga taalluqlidir. Har bir insonning go'zallik to'g'risida tasavvuri bor. Bunda ma'naviy insonning buyuk yutug'i ko'rinib turibdi. Faylasuf har bir alohida holatda haqiqatni topadi. Bu uning mezoni va qonuni hisoblanadi. Ma'naviy inson aql bilan fazilatlar birligiga amal qiladigan kishidir. Fazilat jonning qo'lga kiritgan sifatidir. Jonning komil qismi qanchalik ko'p bo'lsa, fazilatlar ham shunchalik yuqori bo'ladi. 5 Umuman, qadimgi Sharq va G'arb falsafasining ijtimoiy muammolari orasida axloq mavzusi yetakchilik qiladi. O'sha davrda yaratilgan hikmatli so'z, iboralar bugungi kunda ham insonni mulohaza yuritishga majbur qiladi. Markaziy Osiyoda siyosiy fikrlarning vujudga kelishi va rivojlanishida islom dini ham muhim manbalardan biri bo'ldi. IX asrda maxsus islom ilmlari shakllandi. Greklardan o'tgan falsafa, matematika, fizika va boshqa qator ilmlardan tashqari kalom, hadis, fiqh kabi islomiy ilmlar yuzaga keldi. Islom Sharqda nafaqat din si fatida, balki yaxlit madaniyat, ma'naviyatning shakllanishida ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. U madaniyatning ilm-fan, san'at, axloq, siyosat kabi sohalarining rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. G'arbda insoniy kamolotga erishish aql-zakovat vositasida (pragmatizm) amalga oshirilgani haqida e'tirof etilgan edi. Aql-zakovat esa hamma narsaning tub mohiyatini anglashga, jarayonlarning harakatlantiruvchi kuchlarini aniqlashga, tuzilmaning barcha elementlarini muayyan tartibga solishga intiladi. Sharq olamida asta –sekin ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sohalarida tanazzul alomatlari namoyon bo'la boshlagan bir vaqtda G'arb mamlakatlarida jonlanish kuzatiladi. U yerda ijtimoiy taraqqiyotning navbatdagi bosqichida keng ko'lamda bozor munosabatlari shakllanib bormoqda. Bu xil jarayonlar ijtimoiy munosabatlarni nihoyatda keskinlashtirib yuboradi. Bu voqealar davlat tizimi faoliyatida liberalizm konsepsiyalarining ustuvor bo'lishi bilan izohlanadi. Aholining tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga davlat tomonidan ko'proq e'tibor berila boshlandi. Ijtimoiy munosabatlar sohasida eng dolzarb muammo- mehnat munosabatlari edi. Jamiyat miqyosidagi ichki nizolar aynan shu masalaning yechimi bilan bog'langan, demakki, uning keyingi taraqqiyoti pirovard natijada mazkur nizolarning qay tarzda yechilishiga qarab amalga oshishi mumkin. XX asrda ro'y bergan iqtisodiy tanazzul jamiyatning liberalistik modelga asoslangan iqtisodiy rivojlanishi nechog'li asossiz ekanini ko'rsatadi. Ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat jarayonlar rivojiga davlatning aralashuvini taqozo etardi. Ana shunday shart-sharoitlarda iqtisodiy jihatdan ancha ilgarilab ketgan G'arb mamlakatlarida, xususan, AQSh da "insoniy munosabatlar" maktabining E.Meyo, F.Retlisberg, M.Follet kabi namoyandalari tomonidan jamiyat hayotini ijtimoiylashtirish

darajasini oshirish zaruriyatini ifoda etuvchi izlanishlar natijasi e'lon qilina boshlandi. Buyuk Britaniyadagi "ijtimoiy-texnik tizimlar" maktabining radikal namoyandalari ham o'z fikr-mulohazalarini ovoza etdi. Ularning fikriga ko'ra, texnologik jihatdan olib qaralganda, har qanday rivojlanish sotsiotexnik xususiyat kasb etadi. Zero, texnologik jarayonlar o'z-o'zicha amalga oshmaydi, balki insonlar tomonidan boshqariladi. Ijtimoiy sohada adolat tamoyillarini qaror toptirish muammosining yechimiga ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy-texnik omillar ta'sir o'tkazadi. Shuni inobatga oladigan bo'lsak, mazkur masalalarni tartibga solish uchun davlat aralashuvining nechog'lik muhimligi ayon bo'ladi. Sharq olamida davlat tizimining (hukmdor faoliyati) o'rni va roli nechog'lik ahamiyatli ekanini anglab yetishgan bo'lsa, G'arbda xuddi shu fikrga sotsial tajribalar asosida va aql-zakovat yordamida yetib kelishdi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrlarda iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda boshqaruvchilik sohasida amalg jumladan, aholini sotsial himoyalash muammolariga katta e'tibor berilganini e'tirof etish lozim. Shu o'rinda buyuk ajdodlarimiz ham aynan shu masalalar yuzasidan nihoyatda o'rinli va qimmatli maslahatlar berishganini ta'kidlamaslik mas'uliyatsizlik bo'lardi. Umumbashariy taraqqiyot tamoyillarini o'rganish shuni ko'rsatdiki, sotsial adolat prinsipini tarkib toptirishga intiluvchi har qanday davlat tizimida ijtimoiy munosabatlarni shakllantiruvchi barcha tomonlarning manfaatlarini uyg'un tarzda qondirish yo'l-yo'riqlarini izlab ish tutish yaxshi samara beradi. Bunda albatta davlatning o'rni va roli alohida belgilanadi. Davlat ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va muvofiqlashtirib borish masalasi bilan shug'ullanmog'i lozim bo'ladi. Shunday qilib, zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot prinsiplarining rivojlanish tamoyillari, xususiyatlari ko'p jihatdan Sharq va G'arb olamining o'zaro ta'sirlashuvi zahirida shakllanar ekan.

Foydaniilgan adabiyotlar:

- 1 Jo'rayev N. Avesto: tarixiy-adabiy yodgorlik. T., G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015,.
- 2 Konfutsiy. Hikmatlar. T., Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010,
- 3 Nazarov Q. Falsafa. T., "DITAF", 2000,
- 4 Aflotun. Qonunlar. T., "Yangi asr avlodi", 2002, 197-bet. 5 Nazarov Q. G'arb falsafasi. T., "Sharq", 2004,